

زبان ترکمن، لهجه ی یموت
نکاتی درباره
املا ی کلمات ترکمنی

تألیف: ویلیام آیرونز
ترجمه: محمدا مین کنعانی*

ویلیام آیرونز در سال ۱۹۶۹ دکترای خود در رشته ی مردم شناسی را در دانشگاه میشیگان به پایان رساند. رساله دکتری او درباره ی یک جامعه عشایری رمه دار، یعنی یموت های ترکمن شمال ایران بود. پس از اتمام تحقیق دکتری خود، جهت انجام دو تحقیق میدانی درباره ی یموت ها به ایران بازگشت و چندین سال به همراه همسر خود در میان قبایل یموت دشت گرگان زندگی و تحقیق کرد. آیرونز ضمن بررسی آداب و فرهنگ ترکمن های یموت به بررسی زبان و تفاوت لهجه ی آن ها با سایر لهجه های ترکی و ترکمنی پرداخته است. وی برای ثبت دقیق لهجه ی یموت هایی که در بین آن ها زندگی کرده است، الفبایی را پیشنهاد داده است که به قول خودش هرچند ممکن است الفبای استاندارد نباشد، لکن این قابلیت را دارد که با الفبای استاندارد بین المللی معادل سازی شود. از آن جا که تحقیقات آیرونز بیش از ۴۰ سال پیش انجام شده، در شیوه ی پیشنهادی او اطلاعاتی در مورد لهجه ی بخشی از طایفه ی یموت در حدود نیم قرن گذشته وجود دارد که به این لحاظ از اهمیت زیادی برخوردار است. ویلیام آیرونز در سال ۱۹۷۵ یک تک نگاری با نام «ترکمن های یموت» منتشر کرده و نظریات خود در مورد املا ی زبان ترکمنی را در انتهای این کتاب آورد. این کتاب توسط دکتر محمد امین کنعانی به فارسی ترجمه و در ایران منتشر شده است. لذا خالی از فایده ندیدیم که در این جا به نقل مطلب آیرونز در باب املا ی کلمات ترکمنی بپردازیم.

*دکترای
جامعه شناسی،
استادیار دانشکده
علوم انسانی
دانشگاه گیلان

املائی کلمات ترکمنی

زبان ترکمنی با استفاده از دو نوع الفبای عربی و الفبای سیریلیک نوشته شده است. هرچند، تلاش برای نوشتن ترکمنی به کمک هر دو شیوه املائی، با مشکلاتی جدی روبرو است. نوشتن ترکمنی با الفبای عربی در ایران استاندارد نشده است؛ نه تنها اغلب افراد با سواد از املاهای متفاوتی استفاده می کنند، بلکه یک فرد نیز املائی خود از یک کلمه را از زمانی به زمان دیگر تغییر می دهد. همچنین بسیاری از نوشته هایی که در ایران به ترکمنی یافت می شوند، چه نوشته های چاپی و چه نوشته های خطی، با تلفظ محلی همخوانی نزدیکی ندارند، و قویاً از سایر لهجه ها تأثیر پذیرفته اند. نظام املائی ترکمنی با الفبای سیریلیک به طور وسیع تری استاندارد شده است ولی این الفبا نیز تلفظ کلمات ترکمنی را به طور سیستماتیک منعکس نمی کند.^۱ سعادت چاغاتای از یک سیستم املائی ترکمنی براساس شیوه املائی ترکی جدید استفاده کرده است. (Dulling, ۱۹۶۰: ۳۰۰-۳۲۴). اما این سیستم برای لهجه یموت در زبان ترکمنی رضایت بخش نیست زیرا که تعدادی از تمایزات واج شناسی را نامفهوم می سازد. در اوایل قرن بیستم سیستمی از املائی ترکمنی با الفبای لاتین که به نام الفبای واحد ترکی لاتین شناخته می گردد توسعه داده شده بود، اما این نیز رضایت بخش نیست زیرا که حروف وضع شده در این شیوه املائی را نمی توان با یک ماشین تحریر معمولی نوشت (Dulling, ۱۹۶۰: ۴۱). در نتیجه، به دلیل وجود این مشکلات سعی کردم که برای املائی کلمات ترکمنی بر اساس واج شناسی لهجه یموتی، در سطح درک خودم، یک نظام املائی جدید وضع نمایم. با این وجود، از آن جا که هنوز تحلیل واج شناختی کاملی از زبان ترکمنی به عمل نیامده است نمی توان در مورد صلاحیت کامل این نظام املائی ادعایی داشت. زمانی که زبان ترکمنی را برای مکالمه بهتر یاد می گرفتم درک بهتری نسبت به ساختار واجی زبان ترکمنی پیدا کردم و برای کتابت کلمات ترکمنی به علت فقدان نظام املائی مناسب تر صلاح دیدم که از این نظام املائی استفاده کنم. خواننده بایستی آگاه باشد که تسلط من بر زبان ترکمنی از بسیاری جهات ناقص است، و بدین لحاظ نه تنها بیانات من در مورد ساختار کلی واج شناختی این زبان ممکن است غلط باشد، بلکه شیوه تلفظ من از کلمات خاصی نیز خالی از اشتباه نخواهد بود. چارت ۱ خلاصه ای از واج های واکه ای ترکمنی را ارائه می دهد و نمادهایی که در کل کتاب برای نمایش این واج ها به کار برده شده معرفی شده اند. نظام واکه ای زبان ترکمنی در کل با نظام واکه ای ترکی معیار شبیه است، به جز این که در زبان ترکمنی کشش واکه ای ارزش واجی دارد. در مورد واکه های باز، پسین و گسترده (غیرگرد)، قادر به یافتن کشش واکه ای نبودم. از آن جا که کشش واکه ای نظام واکه ای زبان ترکمنی را از حالت تقارن خارج می سازد، وجود آن مورد تردید است، اگر چه قابل اثبات نیست. این تردید خود را در چارت واکه ای با گذاشتن علامت سوال [؟] نشان داده ام. واکه های پسین در یک ارتفاع تولید می شوند و تمایز آن ها براساس کشش واکه ای مشخص می شوند. به هر حال واکه های پسین به لحاظ ارتفاع با هم متفاوتند. واکه های افراشته بسته تر و واکه های افتاده بازتر هستند.

۱- برای تشریح شیوه درست نوشتن ترکمنی با الفبای سیریلیک نگاه کنید به G. K. Dulling, ۱۹۶۰. برای بحث درباره نواقص این شیوه نوشتاری نگاه کنید به Baskakov, ۱۹۶۰.

چارت ۱ (واکه های ترکمنی)

		عقب				جلو			
		گرد		غیر گرد		گرد		غیر گرد	
		بلند	کوتاه	بلند	کوتاه	بلند	کوتاه	بلند	کوتاه
بالا		ī	i	ū	ü	(؟)		ū	U
زیر		ē	e	ā	ö			ō	o

معادل های تقریبی در زیر فهرست شده اند:

i مانند واکه "ea" در کلمه "eat"

i مانند واکه "i" در کلمه "it"

ē مانند واکه a در کلمه "hat" با این تفاوت که از نظر مدت کشیده تر است.

e مانند واکه e در کلمه "et"

ū مانند "ü" آلمانی و "u" فرانسوی ولی کشیده تر و بسته تر

ü مانند "ü" آلمانی و "u" فرانسوی

ö مانند "ö" آلمانی و "eu" فرانسوی ولی کشیده تر و بسته تر

ö مانند "ö" آلمانی و "eu" فرانسوی

i مانند واکه u در کلمه "hat"

ā مانند واکه a در کلمه "father"

a مانند واکه a در کلمه "father" ولی کوتاه تر

ū مانند واکه oo در کلمه "moon"

u مانند واکه oo در کلمه "moon" ولی کوتاه تر

ō مانند واکه oe در کلمه "hoe" بدون غلت

o مانند واکه oe در کلمه "hoe" بدون غلت و کوتاه تر

چارت ۲ (واج های مرکب ترکمنی)

پیشین		پسین	
غلت پیشین	غلت پسین	غلت پیشین	غلت پسین
yü	uy		
öy	oy		
ey	aw	ew	ay

هر یک از این واج‌های مرکب با واکه کوتاه آغاز می‌شود و به دنبال آن یک غلت پیشین یا پسین می‌آید. برخی از این واج‌های مرکب بسیار شبیه به واج‌های واکه خاصی در انگلیسی هستند:

ey به مانند "day" در انگلیسی

uy تقریباً برابر با "buoy" در انگلیسی

oy به مانند "toy" در انگلیسی

ay به مانند "high" در انگلیسی

aw به مانند "how" در انگلیسی

بقیه واج‌های مرکب معادل‌های شناخته شده‌ای ندارند.

بایستی اشاره گردد که گاهی اوقات واکه‌های غیر ترکیبی به صورتی به دنبال هم قرار می‌گیرند که هیچ یک از واکه‌ها تغییر محسوسی نمی‌یابند. بنابراین، کلمه «قویی» (qu) به معنی؛ «چاه» دارای دو واکه از این نوع می‌باشد، و از کلمه «قوی» (quy) (دوم شخص امری کلمه «قویماق» (quymaq) به معنی؛ «گذاشتن» یا «قراردادن» که دارای یک واکه مرکب است متفاوت می‌باشد. واج‌های همخوان در چارت ۳ ارائه شده‌اند.

چارت ۳ (واج‌های همخوان ترکمني)

	دولبی	میان دندانی	لثوی	لثوی - کامی	کامی	پس کامی	حلقی
انسدادی ها	p		T		k	q	
	b		d		g	q	
مرکب ها				ch			
				j			
سایشی ها		th		sh	kh		
		th		zh	gh		
خیشومی ها	m		n		ng		
لرزشی ها			r				
کناری ها			i				
نیم واکه ها	w			y			h

معادل های تقریبی این حروف عبارتند از:

P مانند "p" انگلیسی به جز این که در مواقع قرار گرفتن بین دو واج، واکه به صورت سایشی دولبی در می آید.

b مانند "b" انگلیسی به جز این که در مواقع قرار گرفتن بین دو واج، واکه به صورت سایشی دولبی در می آید.

t مانند "t" انگلیسی

d مانند "d" انگلیسی

k مانند "k" انگلیسی

g مانند "g" انگلیسی

q مانند «ق» فارسی، زمانی که انسدادی بدون واک است.

q مانند «ق» فارسی زمانی که انسدادی است.

ch مانند اولین صدا در "church" (شبیه به "ç" در ترکی)

j مانند "j" انگلیسی (شبیه به "ç" در ترکی)

th مانند اولین صدا در "thin"

th مانند اولین صدا در "this"

sh مانند اولین صدا در "shell"

zh مانند "s" در "pleasure"

kh مانند «خ» فارسی

gh مانند «غ» فارسی زمانی که یک سایشی است.

m مانند "m" انگلیسی

n مانند "n" انگلیسی

ng مانند آخرین صدا در "sing"

R مانند «ر» فارسی لرزشی است.

I مانند "I" انگلیسی، زمانی که کامی است.

w مانند "w" انگلیسی

y مانند "y" انگلیسی

h مانند "h" انگلیسی

بایستی توجه داشت که تمامی همخوانها، به جز نیم واکهها، در جایگاه میان واکه ای می توانند به صورت مشدد واقع شوند، و واج های پیوسته تنها در جایگاه بعد از واکه می توانند مشدد باشند.

هماهنگی واکه ای در ترکمنی ساده تر از ترکی است، یعنی این هماهنگی فقط در دو جهت پیشین و پسین بودن جلوه گر می شوند. هرچند، گفته دالینگ در مورد این که ترکمن های ایران

فقط یک نوع پسوند دارند و هماهنگی واکه‌ای در ساختار پسوندی [زبان ترکمنی ایران] حذف شده است، در مورد لهجه یموت درست نمی‌باشد (۱۲، ۳: ۱۹۶۰). بیشتر پسوندها دارای دو گونه پسین و پیشین می‌باشند، اما، ظاهراً به علت تغییرات تاریخی در نظام واکه‌ای که در ساختمان پسوندها نمایان نشده، یک پسوند خاص اجباراً همیشه با واکه قبل از خود هماهنگ نمی‌شوند. به عنوان مثال، جمع قیز (qi th) (دوشیزه، دختر یا باکره) qi thlar (قیزلار) است و نه qi thlar (قیزلر)، در صورتی که اگر با واکه پیش از خود هماهنگ می‌بود باید qi thlar می‌شد. به طور مشابه جمع کلمه گون (gun) (روز) گوللر (guller) است و نه گوللار (guller). همچنین بایستی توجه داشت که ترتیب صدایی -nl- همیشه در تلفظ -ll- می‌شود. همچنین در ساختار پسوندها علاوه بر تفاوت‌های واکه‌ای بعضی مواقع در همخوان‌ها نیز گوناگونی‌هایی مشاهده می‌شود. بنابراین، پسوند مصدری دو شکل دارد:

“-mek” و “-maq”.

تعداد زیادی فرایندهای تغییر واجی به مانند تغییر ترتیب واجی -nl- به -ll- که در بالا اشاره گردید، وجود دارد. هرچند، بررسی و توضیح همه این فرایندها از حوصله این ضمیمه خارج است. تنها موردی از کلمات ترکمنی که در متن کتاب مشاهده می‌شود تبدیل “q” در آخر کلمه “aghtiq” (نوه) به “gh” در کلمه “aghtighim” (نوه من) است زمانی که این واج در جایگاه غیر آخر قرار می‌گیرد. به نظر می‌رسد که برخی صداها در زبان ترکی معیار با صداها خاصی که قابل پیش‌بینی است بیان خواهند شد، این‌ها عبارتند از:

“q” ترکمنی معمولاً در ترکی “k” می‌شود.

“q” ترکمنی معمولاً در ترکی “k” می‌شود.

“th” ترکمنی معمولاً در ترکی “s” می‌شود.

“th” ترکمنی معمولاً در ترکی “z” می‌شود.

“kh” ترکمنی معمولاً در ترکی “h” می‌شود.

“gh” ترکمنی معمولاً در ترکی “g” می‌شود.

“w” ترکمنی معمولاً در ترکی “v” می‌شود.

“ng” ترکمنی معمولاً در ترکی “n” می‌شود.

برخی تبدیل‌های صدایی که کمتر دیده می‌شوند:

“p” ترکمنی گاهی در ترکی “f” می‌شود.

“b” ترکمنی گاهی در ترکی “v” می‌شود.

“d” ترکمنی گاهی در ترکی “t” می‌شود.

تبدیل یک واکه به واکه دیگر در ساختمان کلمات ترکی و ترکمنی چندان متداول نیست، اما موارد استثنایی وجود دارند:

میدان

“u” ترکمنی گاهی در ترکی “ü” می شود.

“o” ترکمنی گاهی در ترکی “ö” می شود.

“i” ترکمنی گاهی در ترکی “I” می شود.

“aw” ترکمنی گاهی در ترکی “ev” یا “av” می شود.

“öy” ترکمنی گاهی در ترکی “ev” می شود.

“ew” ترکمنی گاهی در ترکی “ev” می شود.

همچنین واژه های کشیده زبان ترکمنی با نوع کوتاه آن ها در زبان ترکی بیان می شوند. همچنان که در پیشگفتار اشاره گردید کلمات ترکمنی که در کتاب بارتولد «تاریخ مردم ترکمن» (۱۹۶۲) به طور فراوان ذکر شده اند به همان صورتی که در آن منبع آمده اند نوشته شده اند.

در فهرست زیر تلفظ کنونی متداول یموت ها از این کلمات ارائه شده است:

نگارش بارتولد	بازنویسی	نگارش بارتولد	بازنویسی	نگارش بارتولد	بازنویسی
Oghuz Khan	Oghuz Han	Salor	Thalor	Earsari	Erthari
Take	Take	Sariq	Thariq	Göklen	Gökleng
Yomut	Yomut	Ali-eli	Alili	Choudur	Chawdir

کلمه ترکمن در حال حاضر در زبان انگلیسی به شکل های مختلفی نوشته می شود: (Turkmen, Turkman, Turcoman, Turkoman) و من کلمه Türkmen را که به تلفظ ترکمنی نزدیک تر است انتخاب کرده ام.

